

MADÁCSY PIROSKA

„Nemzeti színjátszás, drámai magyarság” (1941)¹

Hubay Miklós üzenetei

Hubay Miklós üzeneteire először Kosztolányi-kutatásaim közben figyeltem fel. Ismertem mint drámaíró, de nem tudtam francia kapcsolatairól. Az 1940-es években a Genfben újraserkesztett-folytatott *Nouvelle Revue de Hongrie* (1944-46) számaiban József Attila és Kosztolányi verseinek francia fordításait közölte. Valami különös vonzással, hatással voltak ezek a lapok rám, a Kosztolányi-hagyaték kéziratái között elrejtve. Ki valójában ez az energikus, lelkes, elkötelezett fiatal író, aki hírül adja Európának a megszállt, eltiport magyarság költőinek kiáltását? Az 1948-as füzet mottója Kosztolányi-idézet: „Néma gyermek minden kismagyar, s a nagyvilág nem érti a szavát”. Hubay célja az elfojtott magyar szellem jelenléte Nyugat-Európában. A lap címe *Bulletin Bibliographique de Budapest*. Kéthavonkénti kiadásra készülnek, de vállalkozásuk nem lesz hosszú életű. Az első füzet utolsó oldalán Kosztolányi *Európa* című versét olvashatjuk – fordította A. Prudhommeaux et Z. Sárffy. Kosztolányi hitvallása Hubay Miklósé is:

„Európa! Hozzád,
feléd, tefeléd száll szózatom,
e század vad zűrzavarában,
s míg mások, az éjbe kongatva temetnek,
harsány dithyrambmal én terád víg,
jó reggelt köszöntök.”²

Hubay magyarságát „drámaian” éli meg, s drámaíróként indul. Nem akármilyen korszakban született, s nem akárhol – Nagyváradon, 1918-ban. Az első világháború végén, Trianon küszöbén. Nagyváradról Pestre érkezik, egyetemi hallgató – és Németh Antal, a Nemzeti Színház igazgatója pártfogolja. A *Hősök nélkül* című, 1942-es darabját be is mutatják. Genfbe ösztöndíjasként kerül, 1945-től a genfi magyar könyvtár vezetője, majd 1948-ban visszatér Magyarországra. 1949-57 között a Színház- és Filmművészeti Főiskolán tanított, ’55-től 57-ig a Nemzeti Színház dramaturgja. Ahogyan önmagáról vallja, nem volt a forradalom hőse, mégis 1957-ben, egyik napról a másikra elbocsátják. Talán az igényes, magasabb szintű drámától és színháztól való „rettegés” miatt, darabjait leveszik a műsorról, nem taníthat, és nem folytathatja munkáját a színházban. De fordíthat – kommunista francia írókat. Tizenöt évig semmilyen állást nem kap itthon. Ezt követi a drámai fordulat: Tolnay

Károly, Firenzében élő Michelangelo-kutató hatására meghívják a firenzei egyetemre tanítani. Aczél – egyévi huzavona után – kiengedi: „menjen isten hírével, de tudja meg, hogy mától kezdve megszűnt magyar író lenni”.³ 1974-től él Olaszországban, és csak 1987-ben, a rendszerváltás előtt tér vissza.

Itthon van hát, de közben mindig Európa felé tekint, vonzó számára a világ. De amíg úton van, mindig hazájára gondol. Műveiben intertextuális találkozások vannak jelen, a múlt és jövő összekapcsolása. Klasszikus és modern, örökké nyugtalan, mint Ádám. Tragikus sorsok érdeklik, és a magyar dráma végzete foglalkoztatja, mint drámakutatót és drámaírókat (lásd *Tűzet viszek*, 1970; *Késdobálók*, 1957; *Egy szerelem három éjszakája*, 1961, stb.).

Talán ezért fordul annyiszor Madáchhoz, kinek *Tragédiája* időtlen és időszerű számára, és megtestesíti a magyar dráma sorsát (az *Át az idő falain* című tanulmányában)⁴. Szenvedélye a magyar dráma ügye, mert vitatja azt a közkeletű vélekedést, hogy nálunk a dráma másodrendű műfaj, és mi lírai nemzet vagyunk. Vagy ha az vagyunk, tegyük érte, hogy a XX. században végre az európai rangsorban a helyére kerüljön a magyar dráma. Ezért a könyvkiadók, a színházak és a rendezők is felelősek, és az elszalasztott lehetőségért pedig mi mindannyian.⁵ Kiválóan ismeri a világ- és magyar irodalmat, a görögöket és a régi magyar drámaírókat, a műfajok fejlődéstörténetét. Tudja, hogy a drámának történelmi feladata van – az eszmék színházának üzenete, a drámaíró felelőssége vitathatatlan.

Madách-elemzései végigkísérik egész pályáját, sarokpontjai és kérdésfeltevésői Hubay Miklós írói érdeklődését is fémjelzik. Madáchcsal nagyváradi ifjú éveiben találkozott, a „végtelenbe vesző fehér boltívek alatt”, mint a debreceni piarista gimnázium másodéves magántanulója. Ugyanis pályázatot írt a Szigligeti Társaság számára, „Optimista vagy pesszimista mű-e *Az ember tragédiája?*”⁶ címmel. Ám a „Mit állsz, tátongó mélység lábaimnál! Ne hidd, hogy éjed engem elriaszt...” egy életen keresztül izgatja.

Miért szép *Az ember tragédiája?* – veti fel a problémát Hubay, és vele együtt teszünk fel annyiszor, mi is.⁷ Megfejtethetlen és befejezhetetlen ez a téma. Hubay önmagát is elemzi, amikor Madáchot kérdezi. Mint Kosztolányi – az „egészet” keresi.

„Végtelen napjaim
menete.
Bámulom, elborult
remete.
Várni még, élni még
lehet-e?
Fönn az ég, lenn a föld
fekete.
Szánts tollam, villogó
eke te.”

(Kosztolányi: *Végtelen napjaim*)⁸

Hubay így definiálja: Madách elemzései „lelkiállapot-elemzések”. A befogadó átéli és újraterelemi a művet. Madách modern író, és Ádám sorsa a mi sorsunk.

A *Kortárs* című folyóiratban megjelent „Madách-napló”-jegyzetek átvezetnek a XX. századon át a XXI. századba, világirodalmi párhuzamok mentén, a drámaíró, színpadi rendező és filológus értelmező eszmefuttatásában. Mindent teljességében, komplexitásában láttat olyan átéléssel, amelyet ritkán tapasztalhatunk.

Kezdetben Kosztolányi fiatalos lendülete vezeti, el kell hinnünk, Madách drámája kivételes esztétikai élményt adó „európai” irodalmi alkotás. „Kiknek van kulcsuk a *Tragédia* szépségeihez? Azoknak, akik elfogulatlan, fiatal szívvel közelednek a műhöz [...] Ádám újrakezdéseihez”.⁹ Hubay leszögezi: nem egy rezignált bölcs alkotja a művet, a fiatalság lázadása ez az öregség és az elmúlás ellen, a „csend és hó és halál” Magyarországon.

A dráma értékrendjét a *műfaj* pontosításával alapozza meg – ki tagadhatja, hogy igazi drámáról van szó – hiszen a drámai szituáció tökéletes, a konfliktus már az első színben kirobban és jelen van a mindent előrevívő *szorongás*. A kristályszerkezet értékei között ott van a tökéletes és tömör jellemzés, a célratörő megokolás, a sodró cselekmény, a fellazított időtlenség, az időbontások, az ellentétek párhuzamossága, a lélektani elemzés, a mesés filmvágások, a drámai szerkesztés csodája, az egyetemességben az apró drámák sora.¹⁰ Soroljuk-e tovább? Mindezt talán jól ismerjük! De ahogyan Hubay bizonyítja és elemzi a „szépséget”, az sajátos, művészi befogadás. Alázata megkapó – úgy érzi, mindez csak dadogó bevezetés a műhöz, újra kell olvasni, megnézni. Pascalt idézi tehát: „Fel a függönnyel! Hiába minden, ha egyszer vagy hinni, vagy tagadni, vagy kételkedni kell...”¹¹

Az újraolvasást és az alázatot mindannyiunkra vonatkoztatja, hiszen Madách tanulsága a mű végén nem a halál, hanem az *életben maradás* megoldása. Üzenete áthatol az idő falán. „*Át az idő falain*” – ez a második nagy Madách-tanulmány címe.¹²

Hubay szerint kortársunk lett Madách. Madách áttörte az idő korlátait, beleszólt mai gondjainkba. Most éltük át, a XXI. század kezdetén a vadkapitalizmus újabb haláltáncát, a pénz hatalmának, a piac mindenhatóságának összeomlását, a környező természeti világunk felbomlását idéző szélsőséges viharokat. Szorongásaink, kétségeink is oly ismerősek Madách számára. Az emberiség sorsán töpreng Madách, és vele együtt Hubay, aki ugyanakkor XX. századi francia költők gondolkodásában fedezi fel a rokonlelkeket: Sartre, Lacroix, Teilhard de Chardin, Ricoeur és Camus nevét említi. A lázadás, a kudarc, a röghöz kötöttségtől való szabadulás kényszere, a fent és lent feszültsége, mind-mind közös emberi problémák. Talán a Paul Valéry-hoz közelítés a legérdekesebb. *Regards sur le monde actuel* című művéből idéz Hubay: „Le jugement le plus pessimiste sur l’homme et les choses et la vie, et sa valeur s’accorde merveilleusement avec l’action et l’optimisme qu’elle exige...”¹³ Mindez európainak nevezhető jelenség? (Hubay szándékozik Paul Valéryt személyesen felkeresni párizsi otthonában, kezében a *Tragédia* francia fordításával, de a háború után Valéry sajnos már nem él.¹⁴)

Végül összefoglalja, milyen fő pontokban érintkezik korunk és a *Tragédia* eszmeisége:

1. A mítosz és az álom értelmezése.
2. A történelem értelmezése, ahogy tele van értelmetlenséggel.
3. A végzet, a szabadság és a véletlen szerepe az eseményekben.

4. Az emberiség felismert egysége és az emberiség esendősége.
5. Az „idő falán” túli veszélyek, a túlszervezett és manipulált társadalom, az emberiség pusztulása a jövőben.
6. Az emberi faj öngyilkosságának lehetősége.¹⁵

Az utóbbi jóslatok kapcsolhatók az érettebb, sokat tapasztalt, filozofikusabb drámaírói személyiséghez, és többször visszatérnek. Naplóiban, későbbi visszaemlékezéseiben sem szűnik a drámai feszültség. A lázadás szelleme továbbra is uralja, a kételkedés, a szorongás és a jobbat akarás előreviszi, ahogyan elér a „tört aranykorba”, és ahogyan múlnak „végtelen napjai”.¹⁶ „De hisz az író maga is egy nehezen tisztázható nagy köteg impulzus, feltett szándék, lüktető ambíció, lehazudott ösztön... És hozzá az emlék-asszociációk megállíthatatlan áradása. Honnan tudhatná hát bolond feje, hogy mit is akarjon ebben a nagy »embarras de richesse«-ben?”¹⁷ De miközben naplójegyzeteinek „zavarbaejtő gazdagságát” élvezzük, egyre közelebb kerülünk hozzá, és leszögezhetjük, hogy nagyon is tudja, mit akar. Talán a lényegét akarja ő is megérteni, legutóbbi üzeneteiből – Madách kapcsán ezt érezzük. De mi a lényeg? Megértheti ezt halandó ember valaha? Hubay üzeni nekünk: „Úgy hívják, élet”. Lehet-e ennél szebb és kiegyensúlyozottabb üzenete egy művésznak, aki „ha nem született volna is magyarnak” (Petőfi), fő feladatának a magyar irodalom megismertetését tartja Európában?

A szabadság szelleme, de a sorsszerűség és a véletlen végigkíséri egész életét. Avagy nem a sorsa vagy a véletlen szerencséje hozza össze Genfben 1942 novemberében André Prudhommeaux-val, a francia anarchista költővel, aki barátja lesz, akivel együtt fedezik fel a magyar irodalom legszebb költeményeit? André Prudhommeaux-ról, a francia költőről és műfordítóról hosszabb tanulmányt is ír Hubay *Egy fordítás története* címmel 1962-ben.¹⁸ Szerinte Prudhommeaux a legnívósabb, leghűségesebb József Attila-fordító, aki tolmácsolta a magyar költészet szépségét. Vallomásaiból idéz Hubay, mely a *Présence*-ban jelent meg a háború után: „Ez a találkozásom József Attilával azért lehetett elhatározó jelentőségű és eredményes, mert temperamentumában és jellemében közelinek érzem, közösek voltak megpróbáltatásaink és eszméink, hasonló ideglázakat éltem át én is, hasonló nyomorúságokat és hasonló éhségeket. S mivel életünknek ugyanazokból az eszendeiből mindkettőnknek hasonló emlékeink voltak, így történhetett, hogy versei csodálatos módon, már mint kész francia versek szólaltak meg bennem, mintha már eleve meglett volna ritmusuk és rímelésük ... nyelvük az enyém volt...”¹⁹ A fordítások folyamatában, születésében Hubay is részt vesz, szívvel-lélekkel (pl. „Is-tenem”, *Dúdoló, Medáliák, Karóval jöttél...* stb.). Prudhommeaux fordítja Kosztolányit és Radnótit, majd 1956 után még Adyt, Petőfit. Vagy nem a sorsszerű véletlen ismerteti meg a *Nouvelle Revue* szerkesztése kapcsán Kosztolányi barátaival, François Gachot-val, Maxime Beauforttal, aztán Jean-Luc Moreau-val, akit örök szerelem fűz a magyar nyelvhez, és akit a nyelvek viszontszeretnek? Róla Hubay drámát akar írni, mert a nyelvek szerelmese megérezte a jövő fenyegetését, és a történelem vihariban is mérhetetlenül szorongott miatta: a nyelvek el fognak tűnni.²⁰ Vagy nem a sors akarta, hogy elmehet Hubay Itáliába, amikor már itthon mindentől eltiltják, és taníthatja évekig a magyar irodalmat az olasz diákoknak Firenzében, hangsúlyozva: az élet értelmének keresése a lírai élményben rejlik? A tragédia pedig a líra

szelleméből születik. Aki komoly drámát akar írni, térjen vissza Adyhoz, és ne felejtse Ádám álmait.²¹

Végzetes vonzalom az is, amely Madáchhoz fűzi. Újra és újra kísérti a *Tragédia* gondolatisága. Madách sorait mindig idézi és újraértelmezi. „Petőfi és Madách – a magyar szellem két aspektusa. Mind a kettő a költők személyisége és sorsa által is hitelesítve. Mind a kettejük életművének létrejötte csodaszzerűen valószínűtlen... És a csillaguk úgy akarta, hogy mindig egyszerre kelljen gondolnunk rájuk. Az idő végezetéig.”²²

A *Kortárs* c. folyóiratban olvashatjuk újabb üzeneteit Madáchról gondolkodva. Amikor ezek az írások születtek, Hubay Miklós már elmúlt 90 esztendő. De ezekben a kisesszéekben Madáchról fiatalos szenvedéllyel szól hozzánk. Életre szóló köztödése a drámához nyilvánvaló, írt negyven drámát, két alkalommal is volt a Nemzeti Színház dramaturgja, öt évig a Magyar Írók Szövetségének elnökeként, és a PEN Klub vezetőjeként is a magyar dráma színvonalasabbá tételéért harcolt. Talán ezért is érez lelki kényszert, hogy Madáchról írjon. A kisesszékét Madách-jegyzeteknek, Madách-naplónak is nevezi, alapgondolatai vissza-visszatérnek vagy bővülnek, egyre szélesednek. Az író személyisége hol nyitottabb számunkra, hol zárkózottabb. Egyedül van, mint Ádám ebben az elviselhetetlen világban, a Nagy Semmi veszi körül, bár várja a „világosságot”, Madách jóslatainak valóra válásában biztos. „Európára várunk ölelő karokkal” írja 2008-ban.²³ De mi történik velünk? „Az egyenlődsdi a szabadság rovására fog győzni, a liberalizmus pedig az egyenlődsdi rovására...” „A mi társadalmaink az elközönyösödés felé menetelnek, ám ez hamarosan elviselhetlenné lesz s ez taszítja az embereket a patetikus önmegvalósítás irányába, s dobja a köztörvényes bűnözők karjaiba...” Ez a *Londoni szín* víziója, amely megvalósul? A neoliberalizmus diadala a maffiózók hatalmát hozta közeink. A szabadverseny megoldás csődbe jutott, a „reményteljes” kulcsszót Európa jövőjéhez, a *sterilizációt* már Madách is kimondotta.²⁴ De nemcsak a jelen gazdasági és társadalmi válsága teszi nyugtalanná Hubayt, hanem a magyar dráma mai lehetetlen helyzete. Ő az, akinek kívánságára a *Tragédia* első bemutatójának tiszteletére a magyar dráma napját minden évben szeptember 21-én ünnepeljük. De ünnep-e ez valóban? Már a *Tragédiát*, vagy a *Bánk bánt* sem értékeli? Talán nem kellene a modern vagy klasszikus dráma látókörét a *Szabó család* horizontjához szabni – mondja –, vagy nem kellene mindig a *Faust*hoz mérni, itthon vagy Milánóban, vagy bárhol. Hiába keltünk ellenérzést mindenütt – „mit akar egy kis nép egy dráma elismertetésével Európában?” A jegyzetek egyik alapgondolata tehát – legyünk büszkéek arra, hogy mi Madách Ádámjának fiai vagyunk, teljes identitással kell ezt átélnünk!

A másik visszatérő gondolat: „ha én a *Tragédiát* rendezném!” A filozófus és irodalmár mellett tehát megszólal a dramaturg-rendező is, akinek emlékeiben a francia, a katalán és a római rendezés-kísérletek is felbukkannak. Saját elképzeléseiben mindig az író eredeti szándékával azonosul: „a mennyország színtere a sztregovai dolgozószoba, éjszaka van, az egyik ablakon át be is látszik a csillagos ég, odalent a faluban a kuttyák a holdat ugatják.”²⁵ Rendezőelve a „szférák titkos harmóniája”. De a teremtés csodáját elronthatja az ember. Vajon a mai ember nem ezt teszi? Felborít „mindent, a természet egyensúlyát, Lucifer jóslata valóra válik, élettelen lesz a föld, s mindent betemet a por. Egy hajszál választ el bennünket a megsemmisülés-

től. De a teremtés, ha újra végiggondoljuk *Az ember tragédiáját*, mégsem hiábavaló. Töprengéseink a történelem értelméről, az emberiségről előre visznek bennünket. Lenni vagy nem lenni? De mégis, ah élni, élni: mily édes, mi szép!" Az ember és a földgolyó sorsa foglalkoztatja Hubayt is, mint Madáchot jó száz évvel ezelőtt. Felfoghatatlan bezártságunk egy zárt rendszerben, a naprendszerben, melyből kitörni nem tudunk, a Föld Szelleme visszahív.²⁶ De Madách nézőpontja nem korlátolt, ő áttöri az Idő falát, messzire tekint, a végtelen hóvilágban, hol a halál néz ránk üres szemekkel, az állatvilág és az emberiség kipusztulása is jelen van. Azonban a véletlen újra segít, és a Semmiben újra él az ember. Ezért beszél most Hubay nekünk a *Tragédiáról*, mint szerelmi történetről. Az összerelem a Paradicsomban, az édeni érzékiség, a nő, mint katalizátor: a gének hordozója.

A jegyzetek egyben ifjúkori, érett-férfikori és időskori találkozások Madáchcsal. *Az ember tragédiája* a fiatal diák első pályaműve Nagyváradon, majd az ifjú olvasókönyve, aztán örök visszatérés a hősök világához, de a gondolkodó író deheroizálása is. Az elemző irodalmár a szépséget keresi, a világmindenség megismerését, ugyanakkor a befogadó megérti a felmerülő ideológiák mulandóságát (lásd: marxizmus, utópista szocializmus, liberalizmus).²⁷ Ugyan mire szolgál, hogy Ádám megálmodja a jövőt? A rémálmok talán ellenállóbbá tesznek bennünket, mégis, itt van előttünk Isten garanciája, hogy a világtörténelem nem fog idő előtt abbamaradni. Bertha Bulcsut idézi Hubay: „Mindenesetre úgy kell élnünk és cselekednünk, mintha létezne jövő.”²⁸

Hubay megérteti velünk, a *Tragédiának* nincs egyértelmű befejezése vagy üzenete. Nem is lehet. A XXI. században a fogyasztói társadalom menthetetlenül halál-szagú, a haza fogalma menthetetlenül elveszik a globalizált világban. És konklúzióként Madách kérdéseit újra feltehetjük, ahogyan újra meg újra feltette Hubay is: 1. „Aztán mivégre az egész Teremtés?” 2. „Miért, miért e percnyi öntudat, hogy lássuk a nemlét borzalmait?” 3. „Mit állsz tátongó mélység, lábaimnál?” 4. „Megy-e előbbre majdan fajzatok...?” 5. „Mi lesz első hőséből a keresztnek?” 6. „A nő, méregből s mézből összeszűrve. Mégis miért vonz?”²⁹ Ezek a létkérdések, amelyekre választ nem adhatunk, bár életünk horizontját meghatározzák.

Jegyzetek

¹ HUBAY Miklós első kötete: *Nemzeti színjátszás, drámai magyarság*. Budapest, 1941.

² Vö. MADÁCSY Piroska: *Francia szellem a Nyugat körül*. Lakitelek: Antológia Kiadó, 1998. 261-262.

³ PETHŐ Tibor: *Kakasülő és klubfotel*. Hubay Miklós-interjú. Magyar Nemzet, 2008. ápr. 12.

⁴ HUBAY Miklós: *Át az idő falain*. In: HORVÁTH Károly (szerk.): *Madách-tanulmányok*. Bp.: Akadémiai, 1978. 47-55.

⁵ HUBAY Miklós: *A megváltó mutatóvány*. Írások a magyar dráma ügyében. Bp.: Magvető, 1965, 6.

⁶ HUBAY Miklós: *Újabb jegyzetek a Madách-naplóból*. Kortárs, 2007/12. 1.

⁷ HUBAY Miklós: *Miért szép Az ember tragédiája?* In: Uő: *A megváltó mutatóvány*. 95-156.

⁸ HUBAY Miklós: *Végtelen napjaim (napló)*. Bp.: Ferenczy Könyvkiadó, 1996.

⁹ Hubay: *Miért szép...* 98.

¹⁰ Uo. 99-156.

¹¹ Uo. 156.

¹² Ld. HUBAY Miklós: „*Át az idő falain*”.

¹³ „Az emberi élet értékeinek legpeppeszimistább megítélésekor is lehetünk cselekedeteink következtében optimisták.”

¹⁴ Vö. HUBAY Miklós: *Át az idő falain*. 50-55.

¹⁵ Vö. Uo. 53-55.

¹⁶ HUBAY Miklós: *Végtelen napjaim* és HUBAY Miklós: *Végtelen napjaim (új folyam)* Dí-
ósod: Elektra Kiadóház, 1997.; HUBAY Miklós: *Talán a lényeg (Genfi és firenzei szerzők a ma-
gyar líráról)*. Bp.: Littera Nova, 1999.

¹⁷ HUBAY Miklós: *Törtaranykor*. Bp.: Tri kolor, 1999. (Idézet a könyv hátoldaláról.)

¹⁸ HUBAY Miklós: *Talán a lényeg*. 23-321.

¹⁹ Uo. 26.

²⁰ Uo. 12-14.

²¹ Talán ezért érzi Lengyel György (tanítványa és barátja) *Tragédia*-rendezéseit any-
nyira igaznak, aki a mű líraiságára helyezi a hangsúlyt.

²² HUBAY Miklós: *Talán a lényeg*. 264.

²³ HUBAY Miklós: *Madách-jegyzetek*. Kortárs, 2008/2. 30-38.

²⁴ Uo. 32-33.

²⁵ HUBAY Miklós: *Kalauzom – át a XX. századon. Madách-naplók*. Kortárs, 2007/9. 1-13.

²⁶ HUBAY Miklós: *Honos szózat jó száz évvel Madách után*. Kortárs, 2007/10. 69-86.

²⁷ HUBAY Miklós: *Újabb jegyzetek a Madách-naplóból*. Kortárs, 2007/12. 1-11.

²⁸ Uo. 8.

²⁹ Uo. 11.

